

УДК 811.161.2'367

Ковальчук Н. П.

ПУНКТУАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто теоретичні основи навчання пунктуації, розкрито її значення для формування мовної особистості учнів середніх класів, проаналізовано комунікативний підхід до формування пунктуаційних умінь і навичок.

Велику увагу приділено побудові системи вправ, яка б відповідала меті й завданням навчання мови: роботі з текстом, конструюванню діалогів, використанню лінгвістичних казок, алгоритмів, граматики-стилістичних і творчих вправ.

Ключові слова: пунктуація, принципи пунктуації, система пунктуаційних вправ.

В статье рассматриваются теоретические основы обучения пунктуации, раскрывается ее значение для формирования языковой личности учащихся средних классов, проанализирован коммуникативный подход к формированию пунктуационных умений и навыков.

Большое внимание уделено построению системы упражнений, которая бы отвечала цели и задачам обучения языку: работе с текстом, конструирование диалогов, использование лингвистических сказок, алгоритмов, грамматико-стилистических и творческих упражнений.

Ключевые слова: пунктуация, принципы пунктуации, система пунктуационных упражнений.

In the article theoretical bases are examined to teaching of punctuation, its value for forming of linguistic personality of studying middle classes, communicative approach to forming of punctuation abilities and skills opens up.

Large attention is spared to construction of the system of exercises, that would answer a purpose and tasks of teaching to the language: to work with a text, constructing of dialogs, use of linguistic fairy-tales, algorithms, exercises grammatical-stylistic and creative.

Key words: punctuation, principles of punctuation, punctuation system of exercises.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної школи у вивченні української мови відбулися кардинальні зміни, у зв'язку з цим переформована мета навчання. У ній урахований державний статус української мови, її суспільні функції, взято до уваги специфіку начального предмета, що має виразні інтегративні функції, здатність справляти різнобічний навчальний, розвивальний і виховний впливи на учнів, сприяти формуванню особистості, готової до активної, творчої діяльності у всіх сферах життя демократичного суспільства. Відповідно до цього модифікуються організаційні форми, методи й технології навчання рідної мови в загальноосвітній школі.

У спеціальних монографічних дослідженнях слов'янських лінгвістів Н. С. Валгіної, В. Ф. Іванової, А. Н. Наумович, Б. І. Осипова, Г. Н. Фірсова, А. В. Шапіро, Б. С. Шварцкопфа докладно проаналізовано проблему значення принципів пунктуації, описано історію виникнення й розвитку пунктуаційної системи, визначено функції розділових знаків, розглянуто їх класифікації.

Методисти С. І. Абакумов, М. Т. Баранов, Г. І. Блинов, Л. Т. Григорян, О. В. Дудников, О. Ф. Ломізов, О. І. Нікеров, Г. Н. Фірсов виробили принципи навчання пунктуації, розробили теорію залежності пунктуаційних узагальнень від характеру розумової діяльності, визначили пунктуаційні поняття, що є основою формування пунктуаційних умінь, виявили типи пунктуаційних помилок, встановили причини їх появи [1; 6].

Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн зазначають, що діяльнісний підхід має стати провідним у навчанні пунктуації, він знаходить своє відображення у теорії поетапного формування розумових дій П. Я. Гальперина [3; 4]. Але в українській лінгводидактиці не існує спеціальних розвідок щодо системи формування пунктуаційних умінь і навичок, не досліджено взаємоз'язок розвитку мовлення особистості та її пунктуаційної грамотності.

Тому мета статті полягає у визначенні теоретичних засад роботи з удосконалення пунктуаційної грамотності учнів середніх класів, визначенні тих видів пунктуаційних завдань, які сприяють формуванню мовної особистості, розвитку писемного мовлення.

Важливе значення пунктуації у процесі спілкування зумовлено тим, що розділовим знакам властиві узагальнені функції і спільні закономірності вживання (принципи).

Принципи пунктуації – це загальні закономірності вживання розділових знаків, що є першою і необхідною умовою пунктуаційного оформлення тексту [2, с. 6].

На сьогодні у лінгвістів, які розробляли основи пунктуації, немає єдиного погляду щодо принципів: смислового, граматичного та інтонаційного.

Представники логічного (смислового) напрямку – Ф. І. Буслаєв, С. І. Абакумов, А. В. Шапіро вважають, що в основі пунктуації лежить смисл висловлювання. Розділові знаки безпосередньо виконують смислову роль, вказуючи на смислове членування і взаємозв'язок думок, виражають різні додаткові смислові відтінки.

Представники граматичного напрямку (С. Н. Брайловський, С. К. Булич, Н. І. Греч, Я. К. Грот та інші) вважають, що пунктуація будується на синтаксичній основі, розділові знаки виражають синтаксичні зв'язки, розкривають синтаксичну будову речення.

Представники інтонаційного напрямку (О. Х. Востоков, О. М. Пешковський, Л. В. Щерба та інші) вважають, що пунктуація спирається на ритміноінтонаційну організацію висловлювання. Розділові знаки розглянуто як показники ритму й інтонації мови.

Н. С. Валгіна, Г. Ф. Нізяєв, Н. А. Кондрашов, П. А. Лекант, К. Ф. Шульжук як основу пунктуації визначають взаємодію таких напрямків мови, як смисл, синтаксичну структуру та інтонацію.

Н. М. Баруліна у своїх дослідженнях іде шляхом доповнення системи трьох принципів. Вона розглядає пунктуаційні явища в їх співвідношенні з комунікативним аспектом мови, робить спробу проаналізувати вживання розділових знаків не лише з позиції їх структурно-семантичного призначення, але й із позиції комунікативної зумовленості і доцільності. У зв'язку з цим поряд із семантико-структурним і структурно-семантичними принципами, які вона розмежовує, виокремлюється комунікативний принцип пунктуації [2, с. 7–9].

Під комунікативним принципом розуміють такий підхід до розташування розділових знаків, за якого той, хто пише, керується не лише граматичною семантикою структурних одиниць, їх компонентів, а й комунікативним значенням останніх, коли основою для розташування розділових знаків служить те чи те комунікативне завдання [2, с. 10]. Підхід до розгляду пунктуаційних явищ, який запропонувала Н. М. Баруліна, становить інтерес не лише для дослідників у галузі вивчення авторської пунктуації, але і для подальшого розвитку методики пунктуації.

У своєму дослідженні Н. М. Баруліна виділяє низку комунікативних завдань, які можуть бути вирішені у процесі використання комунікативно зумовлених розділових знаків:

- 1) виділення комунікативних центрів висловлювання, кожен із яких містить важливу інформацію;
- 2) актуалізація частин речення чи його членів, що є суттєвими з огляду на важливість їхньої інформації, і послаблення тих компонентів висловлювання, що містять не такі важливі, істотні, іноді додаткові відомості;
- 3) варіювання та інформативність окремих елементів висловлювання, що не є комунікативними центрами [2, с. 12–15].

У визначенні комунікативного принципу погляд Н. М. Баруліної збігається з поглядом Б. І. Осипова, який також розглядає комунікативний принцип як основу пунктуації, правда, не сучасної, а давньоруської [7, с. 174–178]. Отже, сучасні тенденції дослідження пунктуації засвідчують увагу до комунікативного боку навчання, що безпосередньо пов'язані з формуванням мовної особистості.

У психологічному плані навчання пунктуації – це форма активності, дії, спрямованої на засвоєння знань, умінь, навичок, розвиток здібностей, сприйняття, пам'яті, мислення, мови та інших процесів пізнання. Прихильниками діяльнісної теорії навчання як процесу пізнання є П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, О. М. Леонтьєв, Н. Ф. Талізін.

Спираючись на положення діяльнісної теорії засвоєння знань, П. Я. Гальперін виділяв такі етапи і співвідносні з ними форми дій: I етап – загальний інструктаж учнів у створенні орієнтованої схеми основних дій; II етап – формування дій у матеріальній (матеріалізованій) формі; III етап – формування дій у гучномовній (зовнішньомовній) формі; IV етап – відтворення дії у розумовій (внутрішній) формі [3; 4].

Перший етап – це системи вказівок на спосіб виконання дії, що засвоюється.

На другому етапі відбувається засвоєння змісту дії з матеріалізованим об'єктом – розкривається склад операцій, їх послідовність. Наприклад, запропонувавши граматичну схему речення, учитель допоможе виділити істотні ознаки пунктограм.

На етапі зовнішньомовної дії (коли об'єкт дії представлений у формі усної чи писемної мови) вона ще доступна об'єктивному спостереженню, але вже набуває характеру теоретичного, ідеального.

Четвертий етап – реалізація дій у внутрішньому мовленні. Структурними елементами розумової форми дії є уявлення, поняття, операції, які виконуються в собі [4]. Враховуючи психологічні засади, теорію поетапного формування розумових дій, методисти розробляють етапи засвоєння пунктуаційного матеріалу, формування пунктуаційних навичок.

М. Т. Баранов пропонує таку послідовність пунктуаційних дій: 1) знайти змістовий відрізок і з'ясувати його природу; 2) визначити місце змістового відрізка у реченні; 3) зробити вибір потрібного розділового знака; 4) поставити розділовий знак [1, с. 23].

Закріплюється послідовність пунктуаційних умінь під час виконання системи спеціальних вправ. Під системою вправ ми розуміємо оптимальний набір необхідних типів і видів вправ, розташованих у порядку нарощування мовних та операційних труднощів з урахуванням послідовності й поетапності формування визначених програмою пунктуаційних навичок.

Так, О. В. Онищук, узявши за основу дидактичну мету структури конкретного уроку, поділяє вправи на: підготовчі (попередні), вступні (мотиваційні, пізнавальні), пробні (попереджувальні, коментовані, пояснювальні), тренувальні (за зразком, інструкцією, завданням), творчі (реконструктивні, конструктивні), контрольні [10, с. 126]. За характером діяльності учнів виділяють репродуктивні вправи, зв'язані з відтворенням набутих знань, і продуктивні, що включають елементи творчого пошуку [8, с. 170].

За навчальною метою – розпізнавальні (учать виявляти мовні явища за їх характерними ознаками), конструктивні (учать будувати різноманітні за структурою мовні одиниці: словосполучення, речення за схемою і без) і творчі (формують уміння самостійного висловлювання задуму). За характером виконуваних учнями мислительних операцій вправи поділяються на аналітичні (аналіз готового матеріалу або мовний розбір) та синтетичні (створення мовного матеріалу) [6, с. 37].

Граматики-стилістичні вправи спрямовані на визначення найбільш доцільного варіанта речення, роботу із синтаксичними синонімами, відповідають за рівень адекватності мовлення. Це завдання на спостереження за граматичними явищами, перебудову речень, визначення мовленнєвої ситуації, у якій той чи інший варіант речення буде доцільним.

Пунктуаційно-стилістичні вправи виявляють закономірності функціонування розділових знаків у різних стилістичних контекстах, вони передбачають реалізацію всіх трьох принципів пунктуації, за характером мислительної діяльності є аналітико-синтетичними, синтетичними.

Завершальним елементом системи є творчі вправи, які є показником сформованості основних пунктуаційних умінь – правильно вживати розділові знаки відповідно до умов спілкування [5, с. 16].

Способи опису алгоритмів: словесний, графічний [5, с. 17]. В інформатиці словесний проводиться за допомогою слів і є простим (лінійним): складається лише з послідовності простих команд. Графічний використовують для наочного зображення алгоритмів.

Структурні схеми (у методиці – таблиці) записують у прямокутних блоках, накладених один на один [5, с. 29]. Чинні підручники містять певну кількість структурних схем.

Отже, мовній особистості необхідно вміти вільно володіти як усним, так і писемним мовленням. Писемне мовлення не можливе без оволодіння пунктуаційними нормами. Під час навчання пунктуації ми повинні враховувати лінгвістичні принципи, психологічні основи навчання та працювати за певною системою, використовуючи вправи, які сприяють не лише виробленню пунктуаційних умінь, а й розвитку мовлення, а саме: робота з текстом, складання діалогів, застосування лінгвістичних казок, алгоритмів, граматики-стилістичних, пунктуаційно-стилістичних вправ і завдань.

Література:

1. Баранов М. Т. Повышение пунктуационной грамотности учащихся IV-VIII клас сов / М. Т. Баранов // Русский язык в школе. – 1983. – №3. – С. 17–24.
2. Барулина Н. Н. Принципы современной русской пунктуации с учетом коммуникативного аспекта языка: Автореф. дис... канд. филол. наук / ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л., 1982. – 17 с.
3. Гальперин П. Я. Формирование знаний и умений на основе теории поэтапного усвоения действий / П. Я. Гальперин. – М.: АПН РСФСР, 1968. – 86 с.
4. Гальперин П. Я. Предисловие. Зависимость обучения от типа ориентировочной деятельности / П. Я. Гальперин, Н. Ф. Талызина. – М.: МГУ, 1968. – С. 3–17.
5. Глинський Я. М. Інформатика: 8-11 класи. Навч. посібник для загальноосвітніх навчальних закладів: У 2-х кн. / Я. М. Глинський. – Кн.1. Алгоритмізація і програмування. – 3-тє вид. – Львів: Деол, СПД Глинський, 2003. – 200 с.
6. Ломизов А. Ф. Методика пунктуации в связи с изучением синтаксиса / А. Ф. Ломизов. – Изд. 2-е испр. и допол. – М.: Просвещение, 1964.
7. Осипов В. И. История русской орфографии и пунктуации / В. И. Осипов. – Новосибирск: Изд. Новосиб. ун-та, 1992. – 253 с.
8. Плиско К.М. Принципы, методы і форми навчання української мови: (Теоретичний аспект) / К.М. Плиско. – К.: Основа, 1995.
9. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–12 класи. – К.: Перун, 2005. – 176 с.
10. Функції і структура методів навчання / За ред. Онищука В. О. – К., 1979.